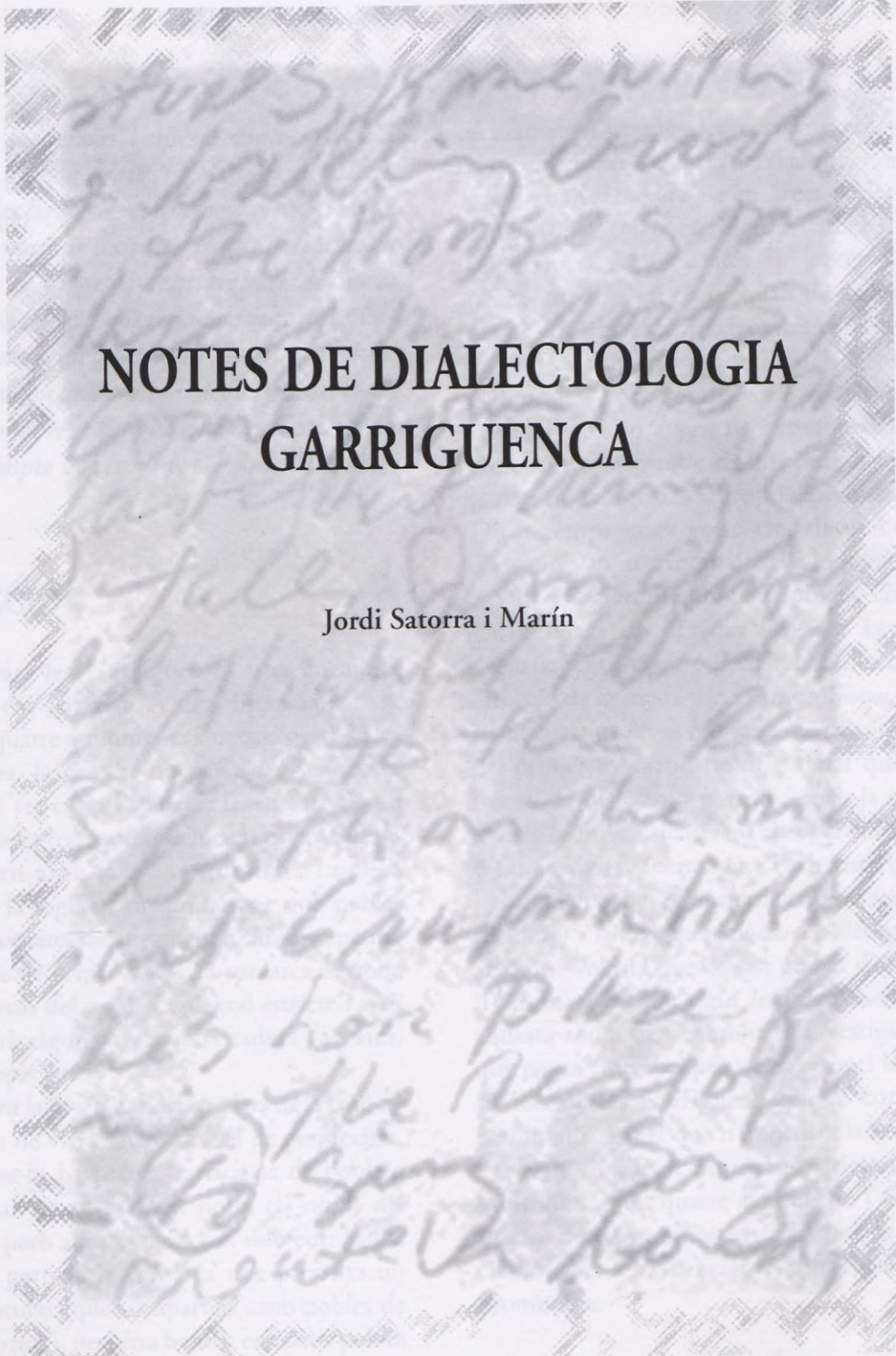

**NOTES DE DIALECTOLOGIA
GARRIGUENCA**

Jordi Satorra i Marín

Aquesta nota
comencem a
que val el
tractat de
aquest estudi
observació no
preferim
ha l'edició
forment
de la seva

INTRODUCCIÓ

Amb ocasions
dialectològic
tipic dels
Societat
manera. Aquest
lingüístic i
comercial per
muntament
d'una manera
petita un
en un dels
i que
innovadors
La
ca, des del
Es a dia
poble (en
respecte, etc.)
adrem, una
vocalisme
l'Única

comencem
occidental
algun
publicat
del que la
ologia -
en estudi
les
sues fi que
formació
estudi de
i becat
congruència
entesa de la
a les el
cap i al
el sup
D
en
com
voluntat
seu
El per
per
una mica
Super
el
era
observació
for
l'edició
l'Única

NOTES DE DIALECTOLOGIA GARRIGUENCA

Aquestes notes segueixen l'esperit dialectològic i comarcalista de Ramon Arqués (1910:72) quan deia que «al esposar les formes de conjugació, y fins a voltes tractant de sistematitzar o sintetisar tals variants, en aquest estudi, se fa purament treball de mera observació, no de crítica; no's tracta de rebutjar ni de preferir unes formes en relació ab altres; no més hi ha lo desitg de que en los estudis filològics y lexicològics fonamentals que sobre la llengua catalana s'estan fent, s'hi tenga en compte la veu y'l vot d'aquesta comarca».

INTRODUCCIÓ

Amb rotunditat: les Garrigues és una comarca dialectològicament atractiva. A una distància escassa (poc menys de quatre quilòmetres direcció oest) de les Borges Blanques, la gent ja no parla de la mateixa manera. Aquest fet crida l'atenció, fins i tot, als no lingüistes "a Arbeca (en realitat la meitat oriental de la comarca) parlen amb la *a*"¹ i aquest fet implica intrínsecament la següent pregunta: per què pobles d'una mateixa comarca, tècnicament d'una àrea petita, parlen tan diferent? A més a més, la comarca es troba en un dels extrems del nord-occidental estricte i això fa que presenti alguns trets particulars (arcaics, innovadors, propis, etc.).

La reacció davant la diversitat dels parlars de la comarca, des del punt de vista sincrònic, és de perplexitat. És a dir, sempre hi ha petites variacions de poble a poble (estris que tenen diferent nom, els noms del ratpenat, etc.), però aquí és quelcom diferent: hi ha, sobretot, una part de la comarca que presenta un vocalisme particular (que comparteix amb pobles de l'Urgell i la Segarra) i, per altra banda, en molts pobles

es mantenen aspectes del vocalisme, el consonantisme, la morfosintaxi o el lèxic del dialecte nord-occidental que ja han desaparegut en àrees dialectalment més dinàmiques (això és, Lleida i nuclis de població importants). A més a més, i sobretot pel que fa al primer aspecte, en els manuals de dialectologia –fins fa poc– no s'hi feia cap referència ni tampoc en estudis específics sobre les coincidències entre fronteres comarcals i fronteres dialectals, i això només fa que l'interès vagi en augment i comporti la formulació d'una nova pregunta: realment algú ha estudiat els parlars de la comarca de forma exhaustiva?

D'un temps ençà estic treballant com a becari d'investigació en el camp de la dialectologia garriguenca des del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Lleida. Voldria agrair a tot el departament i molt especialment al seu cap i alhora director de la meua tesi, Ramon Sistac, tot el suport rebut durant aquests primers anys de col·laboració. Des del primer moment, he tingut clar que volia fer un treball de dialectologia tradicional, ja que considero que és la millor manera d'apropar-me amb voluntat d'exhaustivitat (certament l'exhaustivitat seria com l'horitzó que, per molt que avancem, sempre ens queda lluny) a la llengua parlada, a la llengua real. És per això que voldria que aquest granet d'arena servís per il·luminar, ni que sigui incipientment, una mica aquesta zona de penombra d'investigacions. Espero que en un futur proper, quan afronti la tesi sobre els parlars de les Garrigues, aquesta comarca resti ja deslliurada del tel que n'impedeix la seua observació. Per a una millor comprensió i descripció fonètica utilitzaré només quatre símbols de l'Alfabet Fonètic Internacional i només en els casos que sigui imprescindible per a evidenciar les diferències entre les dos pronúncies:

¹ Els municipis de les Garrigues que s'inclouen dins de la denominació Garrigues orientals són: Arbeca, la Floresta, els Omellons, l'Espuga Calba, Fullella, Tarrés, Vinaixa, l'Albi, Cervià, el Vilosell i la Pobla de Cérvoles.

-[ä]² **vocal velar oberta**

oliva (*a* final, a les Garrigues orientals)

-[ɛ] **vocal palatal semioberta**

terra (*e* oberta i *a* final a les Garrigues occidentals i a la resta del lleidatà)

-[a] **vocal central oberta**

pare

-[e] **vocal palatal semitancada**

pebre (*e* tancada)

DESCRIPCIÓ HISTORICOGEOGRÀFICA

Tenint en compte les dades conegudes, no podem afirmar que les Garrigues sigui una de les comarques catalanes amb antecedents històrics més reculats. Les primeres referències que ens permeten de conceptuar-la com a comarca –o sigui, com a territori amb una certa base popular– es remunten al començament del segle XVII. Tot i això, la persistència del nom en autors posteriors –fent sempre referència a un àmbit territorial definit–, com també el seu grau d'arrelament popular contemporani, ens fa pensar en uns antecedents més reculats, que fins i tot podrien remuntar-se a l'època de formació històrica del nom en llengua catalana (que apareix al segle IX en documents escrits). Després de la divisió romana, la que ha tingut més pes històric ha estat la divisió feudal del territori en comtats. Les Garrigues és Catalunya Nova i una zona, segons s'aprecia pels topònims majors, força arabitzada (Arbeca?, Vinaixa, les Borges Blanques...). Quan en el segle XIV una bona part dels comtats catalans formaven la Corona d'Aragó, el territori es reestructurà en vegueries, que eren àrees que es trobaven sota el comandament d'un representant reial, el veguer. Les Garrigues històriques quedaven dividides entre dos vegueries: la de Lleida i la de Montblanc. El 1718 les vegueries foren substituïdes pels corregiments fruit del decret de Nova Planta. A Catalunya, es van modificar els noms però no tant les fronteres de les vegueries (si bé moltes van perdre l'autonomia i es van agrupar amb altres; les divisions que van quedar es podien sobreposar, sense gaires alteracions, amb la de les vegueries). Per tant, les Garrigues quedaven dividides

entre dos corregiments: el de Lleida (fusió de la vegueria de Lleida i la de Balaguer) i el de Tarragona (fusió de la vegueria de Montblanc i la de Tarragona). De fet, però, la divisió per vegueries (i sobretot sotsvegueries) i els seus límits ha estat fluctuant al llarg de la història catalana i, per tant, no són un referent inqüestionable com ocorrerà amb els bisbats.

La comarca tal com la coneixem (és a dir, les Garrigues estrictes) és fruit de la divisió comarcal del 1936 dirigida pel geògraf Pau Vila, que seguia una sèrie de pautes (demarcacions mínimes, distància d'un dia amb carro per anar i tornar de la capital, volum de població o extensió similar i que els caps de comarca fossin cap de partit judicial).

Es pot afirmar que la comarca no està recolzada en principis d'homogeneïtat, ni física ni d'activitats econòmiques. Físicament, conté fragments de la plana nord-occidental, de les serralades prelitorals (vessant nord de la Llena) i de la plataforma elevada de la Granadella, un sector abocat cap a l'Ebre (conca de Bovera) i un sector abarrancat per l'efecte erosiu de la xarxa de drenatge que s'orienta cap al Segre.

Pel que fa a la xarxa viària, a part d'un deteriorament absolut, divideix les Garrigues en dos parts comunicades directament (només unes pistes asfaltades fan funcions de carreteres) i unides per un mateix vèrtex: les Borges. La primera part, la banda oriental, té tres línies: cap a Arbeca, Belianes...; cap a la Floresta fins a Tarrés; i, cap a Vinaixa fins a la Pobla. La segona part, la banda occidental, té dos línies bàsiques: cap a Juneda i Lleida i cap a Castellldans fins a Bovera.

Per acabar-ho d'adobar, les darreres millores en la xarxa viària han ajudat a desmembrar la comarca: l'eix de l'Ebre i els corresponents enllaços han fet que les poblacions situades al vessant del Segre s'aboquin definitivament a Lleida; i les asfaltacions de pistes d'Arbeca a Mollerussa i de l'Espluga Calba cap a Maldà-Bellpuig aboquen aquests pobles cap al Pla d'Urgell o l'Urgell. Per altra banda, però, les comunicacions intercomarcals segueixen deteriorades tant per la banda oriental com per l'occidental (però mentre la banda occidental s'aboca a Lleida, la zona més pregona de la banda oriental queda mal comunicada) i això fa que es donin situacions curioses: per exemple, per anar

² El símbol que millor reflecteix aquest so és el de la cardinal 5, però per facilitar l'edició d'aquest treball he optat per utilitzar la dièresi com a diferenciadora del so [a]. Plaza (1996: 76) assenyala que la variant [ä] "comprèn les realitzacions velars, des de gairebé 'o' oberta fins a la velar relaxada, gairebé central, [a]. De vegades, aquest darrer so és molt difícil de distingir de la vocal neutra i només un estudi fonètic de cada parlant podria intentar aclarir-ho".

de la Granadella a les Borges és més ràpid anar a Lleida i després a les Borges que creuar la comarca (això ja passava abans de la construcció de l'eix de l'Ebre).

A part de la divisió política, vial i física (i/o hidrològica), hi ha un altre factor a tenir en compte: la divisió eclesiàstica. Aquesta divisió ens mostra la comarca dividida per dos bisbats: Lleida i Tarragona (com passava amb les vegueries). La subdivisió en arxiprestats ens acaba de deixar clar quina és la relació que hi ha entre els pobles (també és significatiu el nom que tenen), sobretot pel que fa a la banda occidental, que resta dividida en dos: el Baix Urgell (les Borges) i les Garrigues (Granadella).

Un altre factor que reforça la relació històrica de les terres orientals amb la vegueria de Montblanc i el bisbat de Tarragona és la gran importància del cultiu de la vinya, tal com passa a la resta de les comarques de l'interior de l'actual província de Tarragona. Pel que fa a les relacions, històricament no són cap avall sinó que moltes vegades es donen a l'interior de la muntanya (com passa al Pirineu), a banda i banda de la Serra de la Llena o bé cap a la banda econòmicament més dinàmica: el Camp de Tarragona.

ESTUDIS LINGÜÍSTICS ANTERIORS

La comarca de les Garrigues no ha estat mai una zona d'interès especial. Lingüísticament parlant (i en molts altres àmbits de diferents disciplines) es podria considerar una comarca desfavorida o menyspreada. Els límits del lleidatà a l'interior de la comarca no poden estar gaire clars si prenem com a referència el nombre de punts d'enquesta³ que han estat observats pels diversos macroestudis. Les grans enquestes realitzades als Països Catalans han passat de puntetes per aquesta regió i, de forma escandalosa (ni un sol punt de referència), per les Garrigues orientals, que disposen d'un parlar particular:

- L'*Atlas Lingüístic de Catalunya*, de Griera, pren les Borges com a únic punt de referència garriguenc d'enquesta.

- El *Diccionari català-valencià-balear*, d'Alcover-Moll,

pren com a únic punt comarcal la Granadella (les Garrigues occidentals, altre cop). No deixa de ser curiós que la comarca veïna de la Conca de Barberà disposi de cinc punts d'enquesta.⁴

- L'*Atlas Lingüístic de la Península Ibérica* negligeix qualsevol punt de referència a la comarca.

Per estudiar el parlar de les Garrigues orientals, per tant, ens trobem amb una zona absolutament verge que ens permetrà fer de pioners, amb tots els avantatges i inconvenients que això suposa. Un dels pocs referents que ens permeten d'aproximar-nos parcialment a una part d'aquest *desert* seria *La flexió verbal en els dialectes catalans*, d'Alcover-Moll, que pren com a referència Sant Martí de Maldà⁵ i la Granadella (però, com ja he dit, és un municipi de les Garrigues occidentals). Uns altres referents, si bé indirectes, serien les obres de: Ramon Arqués, *Variants de la llengua catalana parlada a les Borges d'Urgell i pobles veïns de la plana*; Cecília Minguella, *Contribució al habla de Borjas Blancas* i, finalment, Roser Ripollés, *Notes sobre el vocabulari del Llibre de Censals (s. XVII) de les Borges Blanques*.

Són pocs els autors que han considerat aquesta zona com una àrea diferenciada del lleidatà i que no cauen en la temptació de posar totes les comarques del pla de Lleida en el mateix sac dialectal. I sovint han estat investigadors de Lleida els únics, fins no fa gaire, que han indicat que la zona limítrofa amb el català oriental presentava unes característiques en el vocalisme compartides amb ambdós blocs dialectals.

Turull (1990: 201-202):

"En canvi, l'Urgellet, la part occidental del Solsonès, la Segarra i l'est i sud de les Garrigues serien una mena de zona clarament nord-occidental, però, en referència al lleidatà estricte, en transició ja amb el món oriental-central: en el lèxic, en el timbre d'algunes /e/ i /o/ tòniques, en l'article, en els verbs i, significativament, en la pronúncia [a]—més o menys relaxada, és clar— de tota /a/ final, en lloc de la típica [e] final lleidatana". Més endavant afegeix:

³ Això comportarà generalitzacions i apriorismes enganyosos i, per què no dir-ho, falsos.

⁴ Val a dir que alguns d'aquests punts ens podran servir de referència indirecta per a aquest estudi, donada l'estreta relació de les Garrigues orientals amb la Conca de Barberà i el Camp de Tarragona.

⁵ Aquest municipi urgellenc, i alguns pocs més de la mateixa comarca, presenten un vocalisme similar al de les Garrigues orientals.

“no disposem tampoc, i encara menys, d’una delimitació clara de l’àrea geogràfica —ço és, geolingüística— del lleidatà —o del lleidatà estricta amb les seves transicions laterals si volem”.

Sistac (1990: 193):

“El vocalisme tònic és en general força coincident, a excepció de les *ee* procedents de *E* tancada del llatí vulgar (*E* breu del clàssic). Així *c[e]ba*, *cad[e]na*, *fill[e]t* o bé *c[e]ba*, *cad[e]na*, *fill[e]t* (tot i això, una important zona de l’àrea lleidatana —sud de les Garrigues, la Segarra i àdhuc l’Urgell— ho pronuncia amb [ɛ]).”

Finalment, en la dotzena edició, Veny (1998: 91):

“Aquesta *E* llat *vg.*, tot i que s’ha mantingut tancada en general a tot el nord-occidental, presenta obertura en punts de l’Urgell, la Segarra i les Garrigues (p. ex. *Arbeca*)”.

El concepte de zona de transició és prou important, bàsic al nostre entendre, en dialectologia. Aquestes zones grises, que sovint no reben atenció per part dels estudiosos, són especialment atractives per als dialectòlegs en tant que zones de confluència de trets lingüístics. Veny (1986: 394), a propòsit del pas d’un dialecte a un altre, indica que:

“És dins aquesta dimensió limitada de trets que podem parlar del caràcter oriental o occidental d’un parlar. Però no deixarà de ser una simplificació de la realitat, car el pas d’un grup dialectal a l’altre es realitza d’una manera suau, progressiva, insensiblement com deia Saroïhandy”.

Recasens (1985: 43) assaja una definició i assenjala les característiques de les zones de transició:

“Una àrea de transició és una zona geogràfica de lluita lingüística entre dues o

més parles pertanyents a diferents entitats dialectals. Entre les parles en consideració sempre n’hi ha una de progressiva (*A*) de tipus innovador i una altra de regressiva i conservadora (*B*). De fet, mentre que la primera és considerada com altament prestigiosa, la segona és tinguda per rústica i localista. En general i de forma prou sistemàtica, la varietat de transició sol pertànyer al bloc prestigiós”.

Les característiques exposades pel mateix autor serien:

«a) Gradació de solucions, des de les corresponents a les variants lingüístiques més progressives fins a les més regressives a través de variants intermèdies.

b) Procés de canvi en progressió.

c) Existència d’àrees secundàries peculiars que presenten trets característics d’un dels blocs dialectals en contacte, absents a la resta de zones de l’àrea de transició».

CONCLUSIONS

A la comarca de les Garrigues sembla que hi ha dos parlars diferenciats que corresponen a la divisió eclesiàstica: el de les occidentals (lleidatanes) i el de les orientals (tarragonines). El parlar de les Garrigues occidentals és pròpiament lleidatà, ergo nord-occidental. Per la seua banda, el parlar de les Garrigues orientals s’ha de situar clarament dins del bloc occidental del domini lingüístic i més concretament, per adscripció geogràfica, dins del nord-occidental; però, per contra, no es tracta d’un parlar que puguem incloure dins del lleidatà sinó que se’n situa al marge i ja està molt relacionat amb el tarragoní.⁶ Ens trobem, per tant, que el parlar de les Garrigues orientals és un parlar de transició entre el nord-occidental i el parlar del Camp de Tarragona. S’ha de dir que les Garrigues orientals no són una zona homogènia, ja que dins d’aquesta part podem trobar pobles que tenen, segons el mot, una pronunciació més propera a la del lleidatà, a la de les Garrigues occidentals.⁷

Si prenem com a referència per delimitar la diferència

⁶ Segons Recasens (1985: 278), és un subdialecte de transició entre l’oriental i l’occidental.

⁷ L’explicació podria ser que alguns pobles viuen encarats cap a les zones on es parla lleidatà (escolarització, economia,...) i sembla com si s’estiguessin apropant a l’estàndard lleidatà i abandonant la seua manera de parlar (si més no en alguns casos). Potser, però, només és una característica més d’uns pobles que se situen enmig dels dos grans dialectes i que tenen característiques de l’un i de l’altre.

entre català occidental i català oriental els divuit trets que assenyala Veny,⁸ ens trobem que en disset casos la coincidència amb l'occidental és absoluta: per tant, és un parlar occidental, ja que la divisió s'ha de delimitar atenent un criteri global, de conjunt, i no només prenent com a referència un sol tret, tot i que certament no tots els trets tenen la mateixa importància.

S'ha de destacar, però, que el tret que distingeix aquest parlar limítrof amb el món oriental⁹ és el resultat romànic de la vocal tònica E tancada del llatí vulgar. En aquest cas, la solució adoptada en la majoria dels casos s'apropa a la norma oriental, és a dir, a la realització en [ɛ]. La distribució pròpia, sobretot de la parella [e] / [ɛ], d'aquest parlar queda clarament reflectida en la realització de possibles parells mínims.¹⁰ Les solucions, molts cops, s'allunyen clarament de les del lleidatà:

1.	BI	[bɛk]	BETIU	[bɛk]
2.	CRUCE	[krɛw]	CREDIT	[krɛw]
3.	DECE	[dɛw]	DÉU	[dɛw]
	DEVET	[dɛw]		
4.	EO	[bes]	BASIU	[bes]
5.	FIDE	[fɛ]	FACERE	[fɛ]
6.	MAGIS	[mɛs]	MENSU	[mɛs]
7.	MEL	[mɛl]	me+lo	[mel]
8.	MEUM	[mew]	miol	[mɛw]
9.	SE	[se]	ESSERE	[se]
10.	SEPTE	[sɛt]	SITE	[sɛt]
11.	SEDET	[sɛw]	SEU	[sɛw]
12.	te xinès	[tɛ]	TENET	[te]
13.	TELU	[tɛl]	te+lo	[tel]
14.	TENES	[tɛns]	TENSU	[tɛns]
15.	VEULU	[beλ]	BELLU	[beλ]
16.	VIDET	[bɛw]	BIBIT	[bɛw]

El vocalisme àton presenta també alguna solució pròpia i diferenciada: el tractament de la A final. Aquesta realització, que s'allunya de la variant lleidatana hegemònica en occidental [ɛ], és compartida per una franja més ampla de zones laterals que es troben a cavall del bloc occidental i del bloc oriental. La importància d'aquest fenomen rau en l'alta freqüència d'ús i en la seua productivitat: les oposicions entre persones dins de la conjugació: ell cant[e] - cant[ä] tu, la distinció entre masculí i femení mestr[e]/mestr[ä], etc.).

En el consonantisme segueix clarament les solucions pròpies del lleidatà (trobem, per exemple, la caiguda de la -v- intervocàlica de desinència d'imperfet). Destacaríem, però, l'absència¹¹ de iod davant la fricativa sonora en posició intervocàlica, que només es conserva en algun mot concret.

La morfologia, tant la nominal com la verbal, també s'adscriu clarament dins del nord-occidental i presenta solucions pròpies del dialecte. Com a tret diferenciador, destacaríem la realització en [ɛ] de la 1a persona del futur (aquest fenomen també es dona en les valls d'Àneu i en la Conca de Barberà). El lèxic, si bé s'ha de considerar plenament occidental, ha estat més permeable a solucions pròpies del bloc oriental i principalment del subdialecte tarragoní.¹²

En definitiva, el parlar de les Garrigues orientals és un parlar clarament nord-occidental, però presenta algun tret en el vocalisme que ens indica que la zona oriental és molt propera. Una possible explicació d'aquest apropament lingüístic del parlar d'aquesta zona al tarragoní podria ser conseqüència del fet que tradicionalment ha estat vinculada econòmicament a la Conca de Barberà i al Camp de Tarragona (sobretot a Reus): la divisió eclesiàstica en bisbats¹³ coincideix plenament amb la divisió dialectal del tractament de les *e* a les Garrigues orientals, ergo tarragonines. La resta de divisions (política, física i vial¹⁴) i el despoblament de la zona juguen actualment, però, a favor de la seua decantació cap a la zona occidental, cap al lleidatà.

8 Veny (1998: 22)

9 La meitat est de les Garrigues, la zona sud de l'Urgell i la zona sud-est de la Segarra.

10 L'adopció del terme *parells mínims* no s'adiu en aquest cas del tot a allò que s'entén tradicionalment per mots que s'oposen per un sol fonema i que la rendibilitat fa que es mantinguin. En algun cas no hi ha oposició, però el fet d'incloure'ls resulta necessari per copsar la distribució del vocalisme tònic del parlar de les Garrigues orientals.

11 Com a mínim a nivell auditiu, potser una anàlisi amb sonògraf ens indicaria una lleu presència de iod.

12 Segons la classificació de lèxic tarragoní feta per Recasens (1986: 227-243), tenim en el parlar de part de les Garrigues orientals: *colitxos, coll sarró, enxarrancat, fuada, llinyola, pollegana, ratapanat, romesco, xanco*. A banda d'aquests mots, destacaríem *xauro* i *xaupta*, que compartiria amb pobles de la Conca de Barberà.

13 No està de més recordar que Badia (1981: 288) assenyalava que "hi ha coincidència general entre les fronteres dialectals i les fronteres comarcals de Catalunya [...] cal confessar que una afirmació d'aquesta naturalesa no és cap novetat dins de la lingüística romànica: només recordaré el venerable nom de Heinrich Morf, que fa prop d'un segle ja féu veure l'antiguitat de les fronteres dialectals en les llengües romàniques, les quals fronteres, en coincidir sovint amb delimitacions diocesanes, i aquestes essent sovint una perduració dels antics *conventus* juridicoadministratius romans, ens transportaven de vegades a demarcacions molt velles de pobles preromans, damunt les quals l'administració romana havia reorganitzat les seves". Per tant, podria ser que la divisió eclesiàstica correspongués a la que hi havia entre cossetans i ilercavons i/o ilergets.

14 Com a mínim des de fa pocs anys, si bé és cert que fins llavors les relacions sempre havien estat cap a la Conca.

A banda d'aquesta explicació a través dels bisbats i de les relacions comercials, també es poden apuntar altres opcions per explicar la lateralitat d'aquesta zona i, en certs aspectes, el seu arcaisme. És evident que un petit estudi com aquest no permet d'aventurar-se a donar explicacions sobre una possible influència mossàrab i molt menys d'ampliar la seua zona d'abast a d'altres municipis que encara es troben per estudiar. Certament, però, la història del valí de Ciurana, on s'inclouria Poblet,¹⁵ és important, ja que podria donar molta informació sobre la seua llengua i la relació amb la llengua catalana de la reconquesta.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, A. M. i MOLL, F. de B. (1929-33) "La flexió verbal en els dialectes catalans", a: AORLL, II-V.
- ARQUÉS, R. (1910): "Variants de la llengua catalana parlada a les Borges d'Urgell i pobles veïns de la plana", a: BDNO, I, 1983, pàgs. 39-72.
- BADIA, A. (1951): *Gramàtica històrica catalana*, València: tres i quatre (1984).
- (1981): *Fronteres dialectals i fronteres comarcals*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- MINGUELLA, C. (1965): *Contribució al habla de Borjas Blancas*. Memòria de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona.
- NOGUERA, G. i TORT, J. (1991): *Les Garrigues. Estructura territorial, demogràfica i econòmica*, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.
- PLAZA, C. (1996): *La parla de la Conca de Barberà*, Tarragona: Diputació de Tarragona.
- RECASENS, D. (1985): *Estudi lingüístic sobre la parla del Camp de Tarragona*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1996): *Fonètica descriptiva del català*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- RIPOLLÉS, R. (1984): "Notes sobre el vocabulari del Llibre de Censals (s. XVII) de les Borges Blanques", a: *Revista de Llengua i Dret*, 4, pàgs. 115-124.
- SISTAC, R. (1990): "Els parlars de Ponent", a: *Ilerda. Humanitats*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, XLVIII, pàgs. 191-195.
- (1993): El ribagorçà a l'Alta Llitera: *Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1996): "El pallarès i la fibra òptica. reflexions a l'entorn dels dialectes en aquest tombant de segle", a: *Ressò de Ponent*, 141, Lleida: 1996.
- (1998): *El català d'Àneu. Reflexions a l'entorn dels dialectes contemporanis*, Esterri d'Àneu: Consell Cultural de les Valls d'Àneu.
- TURULL, A. (1990): "Notes sobre el lleidatà", a: *Ilerda. Humanitats*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, XLVIII, pàgs. 201-206.
- VENY, J. (1982): *Els parlars catalans*, Palma de Mallorca: Moll.
- (1986): «*La dialectologia catalana: realitat i perspectives*», VII. CILLC, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

¹⁵ Coromines (1976: 102) "les zones extremes de l'idioma: Rosselló, i l'extrem sud, la regió semimossàrab de Poblet".